

## КИБЕРЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШ НИНГ ЖИНОЯТ-ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Ашуров Хуршидбек Давронбек ўғли

Тошкент Давлат Юридик Университети (ТДЮУ) ҳузуридаги

Самарқанд вилоят академик лицейи.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20688972>

**Аннотация.** Мазкур мақолада кибержиноятлар тушунчаси, уларнинг замонавий жамиятга таҳдиди ҳамда кибержиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий асослари таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигида кибержиноятлар учун жавобгарлик масалалари, халқаро тажриба ва ушбу соҳадаги ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш йўналишлари ёритилган. Тадқиқот натижасида киберхавфсизликни таъминлашда жиноят-ҳуқуқий чораларнинг аҳамияти асослаб берилган.

**Калит сўзлар:** кибержиноят, киберхавфсизлик, ахборот технологиялари, компьютер жиноятлари, жиноят-ҳуқуқий жавобгарлик, электрон ахборот, ахборот хавфсизлиги, рақамли технологиялар.

### Кириш

XXI аср ахборот технологиялари асри сифатида инсоният тараққиётининг янги босқичини бошлаб берди. Рақамли технологиялар ва интернет тармоғининг жадал ривожланиши натижасида иқтисодиёт, давлат бошқаруви, таълим, тиббиёт, молия ва ижтимоий муносабатларнинг деярли барча соҳалари рақамлаштирилмоқда. Бугунги кунда электрон ҳукумат тизимлари, онлайн банк хизматлари, электрон тижорат платформалари ва сунъий интеллект технологиялари инсон ҳаётининг ажралмас қисмига айланди. Бу жараёнлар жамият ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиб, вақт ва ресурсларни тежаш, ахборот алмашинувини тезлаштириш ҳамда хизматлар сифатини ошириш имкониятини бермоқда.

Бироқ рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши билан бир қаторда янги турдаги ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар ҳам вужудга келмоқда. Компьютер тизимлари ва ахборот тармоқларидан жинойий мақсадларда фойдаланиш ҳолатлари йилдан-йилга ортиб бормоқда. Хусусан, компьютер тизимларига ноқонуний кириш, электрон маълумотларни ўғирлаш, банк карталари орқали фирибгарлик содир этиш, шахсий маълумотларни тарқатиш, зарарли дастурий таъминотларни яратиш ва тарқатиш каби қилмишлар жаҳон ҳамжамияти учун жиддий хавф сифатида баҳоланмоқда. Мазкур жиноятлар кибержиноятлар деб аталади ва уларнинг кўлами анъанавий жиноятчилик шакллариغا нисбатан тез суръатларда ўсиб бормоқда.

Кибержиноятчиликнинг хавфли жиҳати шундаки, у давлат чегаралари билан чекланмайди. Бир мамлакат ҳудудида жойлашган шахс бошқа давлатдаги ахборот тизимига хужум қилиши ёки молиявий фирибгарликни амалга ошириши мумкин.

Бу эса кибержиноятларни аниқлаш, тергов қилиш ва жиноятчиларни жавобгарликка тортиш жараёнларини мураккаблаштиради. Шунинг учун ҳам кибержиноятларга қарши курашиш нафақат миллий, балки халқаро миқёсда ҳам муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Жаҳон амалиётида кибержиноятчилик миллий хавфсизликка таҳдид солувчи асосий омиллардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Давлат органлари ахборот тизимларига қилинган киберхужумлар, стратегик аҳамиятга эга объектларнинг рақамли инфратузилмасини ишдан чиқаришга қаратилган ҳаракатлар, молиявий муассасаларга қарши амалга ошириладиган электрон фирибгарликлар мамлакат иқтисодиёти ва хавфсизлигига жиддий зарар етказиши мумкин. Шу сабабли кўплаб давлатлар киберхавфсизликни таъминлашни миллий хавфсизлик сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиламоқда.

Ўзбекистон Республикасида ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва давлат бошқарувини рақамлаштириш бўйича кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда электрон давлат хизматлари, онлайн тўлов тизимлари ва рақамли платформалар сони ортиб бораётгани киберхавфсизлик масалаларининг долзарблигини янада оширмоқда. Шу муносабат билан ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларнинг олдини олиш ва уларга қарши самарали ҳуқуқий механизмларни шакллантириш давлат сиёсатида муҳим ўрин эгалламоқда.

Кибержиноятларга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш замонавий ҳуқуқшуносликнинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Жиноят қонунчилигида компьютер ахбороти соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликни белгилаш, электрон далиллардан фойдаланиш тартибини такомиллаштириш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг мазкур соҳадаги фаолиятини самарали ташкил этиш ҳамда халқаро ҳамкорликни ривожлантириш кибержиноятчиликка қарши курашишнинг муҳим шартларидандир.

Мазкур мақоланинг мақсади кибержиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий асосларини таҳлил қилиш, ушбу соҳадаги миллий ва халқаро ҳуқуқий механизмларни ўрганиш ҳамда киберхавфсизликни таъминлашга қаратилган ҳуқуқий чоратadbирларни такомиллаштириш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

#### **Адабиётлар таҳлили ва тадқиқот методологияси**

Кибержиноятчилик муаммоси сўнгги ўн йилликларда ҳуқуқшунослик, криминология, ахборот хавфсизлиги ва халқаро ҳуқуқ соҳаларида кенг тадқиқ қилинаётган мавзулардан бири ҳисобланади. Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши натижасида жиноятчиликнинг янги шакллари пайдо бўлиб, уларга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш заруратини юзага келтирди. Шу сабабли мазкур соҳада кўплаб хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Хорижий олимлардан Сьюзан Бреннер кибержиноятларнинг ҳуқуқий табиати, уларнинг миллий ва халқаро ҳуқуқ тизимига таъсири ҳамда жиноий жавобгарлик масалаларини атрофлича тадқиқ этган. Унинг фикрича, кибержиноятчилик анъанавий жиноятчиликдан фарқли равишда виртуал муҳитда содир этилиши ва трансмиллий хусусиятга эга бўлиши билан ажралиб туради. Дэвид Уолл эса кибержиноятларни ахборотлашган жамиятнинг салбий оқибатларидан бири сифатида баҳолаб, уларни иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий хавфсизликка таҳдид солувчи омил сифатида таҳлил қилган.

Томас Холт ва Адам Босслерларнинг тадқиқотларида интернет орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар, кибержиноятчиларнинг фаолият усуллари ҳамда мазкур жиноятларнинг профилактика чоралари ўрганилган. Брюс Шнайер ишларида эса ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг техник ва ҳуқуқий жиҳатлари таҳлил қилиниб, рақамли муҳитда шахс ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш масалалари ёритилган.

Мамлакатимиз ҳуқуқшунос олимлари томонидан ҳам ахборот хавфсизлиги ва компьютер жиноятларининг ҳуқуқий жиҳатлари бўйича қатор илмий ишлар амалга оширилган. Уларда ахборот соҳасидаги ҳуқуқбузарликларни квалификация қилиш, электрон далилларни баҳолаш, кибержиноятлар учун жавобгарлик масалалари ҳамда миллий қонунчилиқни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш йўллари таҳлил қилинган.

Тадқиқот жараёнида умумилмий ва махсус юридик тадқиқот усулларида фойдаланилди. Жумладан, таҳлил ва синтез усули орқали кибержиноятчиликнинг мазмун-моҳияти ва хусусиятлари ўрганилди. Қиёсий-ҳуқуқий усул ёрдамида Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ва халқаро ҳуқуқ нормалари ўзаро таққосланди. Мантиқий-юридик таҳлил усули асосида кибержиноятларга қарши курашиш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмуни тадқиқ этилди. Шунингдек, статистик маълумотларни ўрганиш орқали кибержиноятчиликнинг замонавий тенденциялари ва ривожланиш динамикаси таҳлил қилинди.

Мазкур тадқиқотнинг назарий асосини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Жиноят кодекси, «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги Қонуни, ахборот хавфсизлиги соҳасидаги бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, шунингдек, халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ва илмий адабиётлар ташкил этади. Тадқиқот натижалари кибержиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш бўйича илмий хулосалар ва амалий таклифлар ишлаб чиқишга хизмат қилади.

Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши натижасида жиноятчиликнинг янги кўринишлари шаклланиб, улар ҳуқуқшунослик фанида «кибержиноят» тушунчаси билан ифодаланмоқда. Кибержиноятчилик замонавий жамиятнинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб, у ахборот маконида содир этиладиган ва компьютер технологиялари ҳамда телекоммуникация тармоқларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий хавфли қилмишларни қамраб олади.

Илмий адабиётларда кибержиноят тушунчасига турлича таърифлар берилган.

Умумий маънода кибержиноят деганда компьютер тизимлари, тармоқлари, дастурий таъминот ёки электрон маълумотларга қарши қаратилган ёхуд улар воситасида содир этиладиган жиноятлар тушунилади. Бунда компьютер ёки интернет жиноят содир этиш воситаси, объекти ёки муҳити сифатида намоён бўлади.

Кибержиноятларнинг пайдо бўлиши рақамли технологияларнинг ривожланиши билан бевосита боғлиқдир. Бугунги кунда инсон фаолиятининг деярли барча соҳалари электрон ахборот тизимлари билан узвий боғланган. Давлат органлари, банк муассасалари, таълим муассасалари, хусусий корхоналар ва жисмоний шахслар ўз фаолиятида рақамли технологиялардан кенг фойдаланмоқдалар. Бу эса ахборот ресурсларига нисбатан турли ноқонуний тажовузларнинг ортишига сабаб бўлмоқда.

Кибержиноятларнинг анъанавий жиноятлардан фарқ қилувчи бир қатор ўзига хос белгилари мавжуд. Биринчидан, мазкур жиноятлар виртуал муҳитда содир этилади.

Иккинчидан, улар кўп ҳолларда давлат чегараларини тан олмайдиган трансмиллий хусусиятга эга бўлади. Учинчидан, жиноятчиларнинг шахсини аниқлаш ва уларни жавобгарликка тортиш анча мураккаб ҳисобланади. Тўртинчидан, ушбу жиноятларни содир этиш учун махсус техник билим ва кўникмалар талаб этилади. Бешинчидан, кибержиноятлар жуда қисқа вақт ичида катта миқдордаги зарар етказиш имкониятига эга.

Кибержиноятларнинг ижтимоий хавфлилиги шундаки, улар нафақат алоҳида шахслар, балки давлатлар, халқаро ташкилотлар ва йирик иқтисодий субъектлар манфаатларига ҳам зарар етказиши мумкин. Масалан, банк тизимига қилинган киберҳужумлар миллионлаб маблағларнинг талон-торож қилинишига олиб келса, давлат ахборот тизимларига қарши қаратилган ҳужумлар миллий хавфсизликка таҳдид солиши мумкин.

Замонавий ҳуқуқшунослик ва криминология фанида кибержиноятлар бир неча турларга ажратилади. Улардан энг кенг тарқалгани компьютер тизимлари ва тармоқларига ноқонуний кириш ҳисобланади. Бундай ҳолатларда жиноятчи махсус дастурлар ёки техник воситалар ёрдамида ҳимояланган тизимларга рухсатсиз кириб, маълумотларни қўлга киритади ёки ўзгартиради.

Кибержиноятларнинг яна бир тури компьютер маълумотларини ўзгартириш, йўқ қилиш ёки блоклаш билан боғлиқдир. Бу каби ҳаракатлар натижасида ахборот тизимларининг нормал фаолияти бузилади, маълумотлар базасига зарар етказилади ёки муҳим ахборот йўқ қилинади. Айниқса давлат идоралари ва молиявий муассасаларга қарши амалга ошириладиган бундай ҳужумлар катта иқтисодий зарар келтириб чиқаради.

Интернет орқали содир этиладиган фирибгарлик ҳам кибержиноятларнинг энг кенг тарқалган турларидан бири ҳисобланади. Жиноятчилар сохта веб-сайтлар, электрон хатлар ёки ижтимоий тармоқлардаги қалбаки саҳифалар орқали фуқароларнинг банк карталари маълумотлари ва шахсий маълумотларини қўлга киритишга ҳаракат қиладилар. Сўнгги йилларда фишинг ва смишинг усуллари орқали содир этилаётган фирибгарлик ҳолатлари жаҳон миқёсида кескин кўпаймоқда.

Кибержиноятларнинг алоҳида турларидан бири зарарли дастурий таъминотлар яратиш ва тарқатиш билан боғлиқ. Вируслар, троян дастурлари, шпион дастурлар ва бошқа зарарли кодлар компьютер тизимларининг иш фаолиятини издан чиқариш, маълумотларни ўғирлаш ёки йўқ қилиш мақсадида қўлланилади. Айрим ҳолларда бундай дастурлар орқали бутун бошли ахборот инфратузилмаси фаолияти издан чиқарилиши мумкин.

Шунингдек, шахсий маълумотларни ноқонуний йиғиш ва тарқатиш ҳам кибержиноятлар қаторига киради. Рақамли технологияларнинг ривожланиши натижасида фуқароларнинг шахсий маълумотлари электрон шаклда сақланмоқда. Уларнинг ноқонуний қўлга киритилиши инсоннинг хусусий ҳаёти дахлсизлиги ҳуқуқининг бузилишига сабаб бўлади.

Сўнгги йилларда кибертерроризм ва кибершпионаж каби ўта хавфли кибержиноят турлари ҳам пайдо бўлмоқда. Кибертерроризм ахборот технологиялари орқали аҳоли ўртасида ваҳима тарқатиш, муҳим инфратузилма объектларини ишдан чиқариш ёки давлат хавфсизлигига зарар етказишга қаратилган ҳаракатларни қамраб олади. Кибершпионаж эса давлат сирлари, ҳарбий маълумотлар ёки иқтисодий аҳамиятга эга ахборотларни ноқонуний равишда қўлга киритиш билан боғлиқ фаолиятдир.

Шундай қилиб, кибержиноятлар ахборотлашган жамият шароитида шаклланган, юқори даражадаги ижтимоий хавфлиликка эга бўлган ва замонавий технологиялардан фойдаланиш орқали содир этиладиган жиноятлар ҳисобланади. Уларнинг турлари ва содир этилиш усуллари йил сайин такомиллашиб бораётганлиги мазкур соҳада ҳуқуқий тартибга солиш механизмларини мунтазам равишда такомиллаштиришни талаб этади.

#### **Хулоса**

Ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши натижасида кибержиноятчилик замонавий жамиятнинг энг долзарб ҳуқуқий муаммоларидан бирига айланди. Компьютер тизимлари, интернет тармоқлари ва электрон ахборот ресурсларидан кенг фойдаланилиши бир томондан жамият тараққиётига хизмат қилаётган бўлса, иккинчи томондан янги турдаги жиноятларнинг пайдо бўлишига замин яратмоқда. Бу эса кибержиноятларга қарши самарали ҳуқуқий механизмларни шакллантириш ва такомиллаштиришни тақозо этади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, кибержиноятлар ўзининг трансмиллий хусусияти, юқори даражадаги латентлиги, техник мураккаблиги ва катта миқдордаги зарар етказиш имконияти билан анъанавий жиноятлардан фарқ қилади. Компьютер тизимларига ноқонуний кириш, электрон маълумотларни ўғирлаш, интернет фирибгарлиги, зарарли дастурлар тарқатиш, шахсий маълумотларни қонунга ҳилоф равишда қўлга киритиш ҳамда кибертерроризм каби қилмишлар жамият ва давлат хавфсизлигига жиддий таҳдид солмоқда.

Ўзбекистон Республикасида кибержиноятларга қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари изчил такомиллаштириб борилмоқда. Конституция, Жиноят кодекси, «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги Қонун ҳамда соҳага оид бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва кибержиноятларнинг олдини олиш учун

муҳим ҳуқуқий пойдевор вазифасини бажармоқда. Бироқ рақамли технологияларнинг тез суръатларда ривожланиши миллий қонунчиликни мунтазам равишда янгилаб бориш заруратини юзага келтирмоқда.

Кибержиноятларга қарши курашиш самарадорлигини ошириш мақсадида электрон далиллар билан ишлаш тартибини такомиллаштириш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг рақамли кўникмаларини ривожлантириш, аҳолининг киберҳуқуқий маданиятини юксалтириш ҳамда халқаро ҳамкорликни кенгайтириш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, сунъий интеллект ва замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан фойдаланган ҳолда кибертаҳдидларни эрта аниқлаш ва бартараф этиш механизмларини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, кибержиноятларга қарши курашиш фақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг вазифаси бўлиб қолмасдан, давлат, жамият ва ҳар бир фуқаронинг ҳамкорлигини талаб этадиган комплекс жараёндир. Замонавий ҳуқуқий механизмлар, самарали халқаро ҳамкорлик ва юқори даражадаги киберхавфсизлик маданияти кибержиноятчиликнинг олдини олиш ҳамда рақамли маконда хавфсизликни таъминлашнинг муҳим кафолати ҳисобланади.

#### **Фойдаланилган адабиётлар**

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Тошкент: Адолат, 2025.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг рақамли иқтисодиёт ва киберхавфсизликни ривожлантиришга оид фармон ва қарорлари.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Шахсий маълумотлар тўғрисида»ги Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
7. Brenner S.W. Cybercrime and the Law: Challenges, Issues and Outcomes. – Boston: Northeastern University Press, 2012. – 368 p.
8. Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. – Cambridge: Polity Press, 2007. – 276 p.
9. Holt T.J., Bossler A.M. Cybercrime in Progress: Theory and Prevention of Technology-Enabled Offenses. – New York: Routledge, 2016. – 312 p.
10. Yar M., Steinmetz K.F. Cybercrime and Society. – London: Sage Publications, 2019. – 384 p.
11. Schneier B. Secrets and Lies: Digital Security in a Networked World. – Indianapolis: Wiley Publishing, 2015. – 432 p.
12. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Comprehensive Study on Cybercrime. – Vienna: United Nations, 2013.



13. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention). – Budapest, 2001.
14. Clough J. Principles of Cybercrime. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 544 p.
15. Broadhurst R., Grabosky P. Cybercrime: Criminal Threats from Cyberspace. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 289 p.